

УДК 372.853

Т.О. Семакова, к.пед.н., старший викладач,
Одеський національний політехнічний
університет,
e-mail: gulaeva-68@mail.ru

УМІННЯ І НАВИЧКИ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ

Т.О. Семакова. *Уміння і навички самоосвітньої діяльності: змістове наповнення дефініцій.* У статті проведено аналіз сучасних підходів до визначення понять умінь і навичок самоосвітньої діяльності.

T.A. Semakova. *Abilities and skills of selfeducational activity: different determinations.* At the article the analysis of modern determinations of concepts of abilities and skills of selfeducational activity is conducted.

Вступ. В умовах глобалізації, інтеграції і ускладнення соціальної діяльності, швидкого і постійного оновлення технологій людина може успішно функціонувати лише в тому випадку, якщо вона буде володіти певними ціннісними орієнтаціями, якостями і здібностями, що забезпечують стійкість його розвитку, соціальну мобільність, творчу особистісну позицію і гнучку адаптацію до всіх трансформацій. Тому перед вищою школою ставиться задача підготовки спеціаліста широкого профілю, який прагне цілеспрямовано, самостійно поглиблювати, розширяти свої знання через науково-практичну діяльність. У зв'язку з цим, є актуальною проблема формування у студентів готовності до неперервної самоосвіти, розв'язання якої потребує нових підходів до організації самоосвітньої діяльності (СД) та формування умінь і навичок її здійснення.

Визначення шляхів та засобів досягнення цієї мети передбачає виявлення складу та місця умінь і навичок самоосвітньої діяльності (УНСД) в системі навчально-пізнавальних умінь.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та дисертаційних робіт [2] свідчить про дослідження цієї проблеми у кількох аспектах, пов'язаних із: визначенням сутності, класифікацій та формуванням різних груп загальнонавчальних умінь і навичок (А.Бобров, С.Воровщиков, А.Громцева, А.Усова, Т.Шамова); визначенням характеристик загальнонавчальних вмінь з позиції компетентнісного підходу (В.Корвяков, І.Родигіна); формуванням пізнавальних умінь (І.Войтович, А.Бобров); формуванням гностичних умінь

Управління проектами та якістю
Management of projects and quality

(Є.Овсянніков, Н.Кузьміна, С.Суворова); формуванням когнітивних умінь (Н.Шолохова); формуванням інформаційних умінь (А.Горячев, Л.Зазнобіна, А.Федоров); розглядом уміння вчитися у контексті готовності до самоосвітньої діяльності (А.Громцева, В.Федяєва, О.Колпакова) та ін.

Проте, ретельний аналіз цих праць дозволив виявити різні точки зору вчених на сутність та структуру умінь, які можна вважати самоосвітніми.

Тому **метою** нашого **дослідження** було обрано аналіз сучасних підходів до дефініцій понять УНСД та визначення сутності останніх.

Матеріал і результати дослідження. Аналіз педагогічної літератури [2] з питання формування УНСД дозволив виявити, що в дидактиці не існує чіткого визначення поняття «самоосвітні вміння», немає їх єдиної класифікації. Вчені (Ю.Бабанський, А.Бобров, В.Кулько, Н.Лошкарьова, Н.Менчинська, А.Усова, Т.Цехмістрова, Г.Щукіна та ін.) розглядають низку умінь, близьких за змістом до самоосвітніх: пізнавальних, загальних, узагальнених, інтелектуальних, когнітивних, гностичних.

Це обумовило доцільність пошуку інформації у двох напрямках:

- 1) визначення сутності самоосвітньої діяльності та її характерних рис;
- 2) аналіз різних підходів до класифікації умінь і навичок навчально-пізнавальної діяльності з метою визначення складу умінь і навичок самоосвітньої діяльності.

У своїх підходах [2] до розуміння СД ми керувалися:

- інформаційним підходом, згідно з яким самоосвіта є процесом отримання і переробки інформації про навколишній світ;

- необхідністю врахування характерних рис СД (виокремлених такими науковцями як В.Вєргасов, О.Власова, А.Громцева, О.Колпакова, В.Корвяков, Н.Сидорчук), актуальними з яких у контексті нашого дослідження є наступні:

1) самоосвіті притаманні самостійність, систематичність, цілеспрямованість;

2) мотивація самоосвіти носить потребнісний характер; для неї характерним є домінування внутрішніх (пізнавальних й соціальних) мотивів;

3) зв'язок самоосвіти з процедурами саморефлексії, самооцінки, самоідентифікації;

4) роль педагога зводиться до формування у студента потреб, мотивів і способів самоосвіти, показу зв'язків самоосвіти й навчання у ВНЗ;

5) самоосвіта забезпечує вищий ступінь інтелектуальної самостійності, найбільш продуктивну пізнавальну діяльність студентів;

- розумінням змісту інформації, до якої залучаються студенти ВНЗ в ході СД у процесі навчання. У контексті нашого дослідження актуальною постає підготовка студентів до професійної самоосвіти, спрямованої на оволодіння майбутньою професією, підготовку до неї, яка супроводжується поглибленим вивченням дисциплін згідно з життєвими планами особистості.

Предметом є інформаційні матеріали, які не тільки виходять за межі навчальної програми з дисципліни, а й передбачені для вивчення програмою;
- необхідністю дотримання гуманістичної (особистісно-орієнтованої) освітньої парадигми, орієнтованої на розвиток студента. З цієї позиції самоосвіта є складовою саморозвитку. Тут студент виступає як суб'єкт життя, що має і реалізує потребу в саморозвитку.

Таким чином, у нашому дослідженні ми розглядали *СД студентів ВНЗ як процес отримання і переробки інформації з дисципліни, що характеризується активністю і самостійністю, в ході яких, завдяки самостійному визначенню цілей і завдань, студент задовольняє власні пізнавальні потреби, готуючись до майбутньої професійної діяльності.*

За такого підходу система УНСД студентів ВНЗ повинна забезпечувати процес отримання, осмислення, запам'ятовування і застосування інформації з дисципліни; вона повинна допомагати задовольняти пізнавальні потреби студентів, сприяти розвитку їх особистісних якостей.

У визначенні структури УНСД важливими виявились три позиції: визначення складу і місця УНСД у структурі навчально-пізнавальної діяльності; визначення сутності УНСД з позиції інформаційно-діяльнісного підходу; співвіднесення УНСД із самоосвітньою компетентністю.

Вміння і навички пізнавальної діяльності за різними ознаками вчені [4; 7] поділяють:

- *за ступенем узагальненості* - на узагальнені (міжпредметні) і предметні (специфічні для окремих предметів);

- *за ступенем самостійності пізнавальної діяльності* - на навчальні і самоосвітні;

- *за характеристикою пізнавальних дій* - на продуктивні і репродуктивні;

- *за структурою навчальної діяльності* - навчально-організаційні - уміння раціонально планувати діяльність, визначати її завдання, створювати умови для діяльності; навчально-інформаційні - уміння працювати з книгою, вести бібліографічний пошук; навчально-інтелектуальні - уміння виділяти головне, аналізувати, порівнювати, синтезувати, раціонально запам'ятовувати, здійснювати самоконтроль тощо;

- *за характером діяльності* - пізнавальні, практичні, організаційні, самоконтролю, оціночні;

- *за етапами здійснення пізнавальної діяльності* - гностичні, когнітивні та ін.

Найбільшої уваги серед науковців отримали загальні та узагальнені навчальні уміння. Їх дослідження представлені в роботах дидактів Ю.Бабанського, І.Лернера, П.Підкасистого та ін., психологів Є.Кабанової-Меллер, Н.Менчинської, Н.Тализіної, науковців С.Воровщикова, А.Усової та ін. На сьогоднішній день не існує єдиної класифікації згаданих умінь.

А.Бобров і А.Усова [7] під загальними мають на увазі уміння, що є загальними для всіх навчальних дисциплін або для певного циклу дисциплін і відносять до їх складу мовні вміння, уміння читати й писати (загальні для всіх дисциплін), вимірювальні, обчислювальні й графічні вміння (загальні для дисциплін природно-математичного циклу), уміння спостерігати й ставити досліди (загальні для дисциплін природничого циклу - фізики, хімії, біології, природознавства, фізичної географії).

Т.Шамова [9] серед навчальних умінь виділяє: загальні уміння (уміння здійснювати процес самокерованої діяльності); спеціальні уміння, інтелектуальні уміння (вміння набувати і переробляти інформацію). До складу загальних умінь відносить уміння планувати роботу, яку треба виконувати; уміння раціонально організувати її виконання; уміння здійснити самоконтроль; уміння виконувати роботу в певному темпі.

А.Усова [7], розкриваючи відмінність між поняттями «загальні навчальні вміння» та «узагальнені вміння» відмічає, що загальні навчальні вміння піднімаються до рівня узагальнених за певних умов і при застосуванні відповідної методики. Важливою характеристикою узагальненого вміння, на думку вченої, є властивість широкого перенесення, сформована на матеріалі конкретної дисципліни (наприклад, фізики). Воно може бути використане при вивченні інших дисциплін.

До розуміння пізнавальних умінь у педагогіці існують два підходи:

1) пізнавальними вміннями називають уміння самостійно здобувати знання і відносять їх до складу загальних навчальних умінь поряд із практичними, організаційними, самоконтролю й оціночними [7, с.6];

2) пізнавальні вміння пов'язані з пізнавальною діяльністю в цілому, яка тлумачиться досить широко як процес осягнення суб'єктом оточуючої його реальності [6]. Пізнавальні вміння охоплюють не тільки компоненти безпосереднього процесу пізнання, але й забезпечення даного процесу.

Під інтелектуальними вміннями Т.Шамова [9] розуміє володіння студентами розумовими операціями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та ін.) і уміннями виділяти головне, істотне в матеріалі, що вивчається. Більшість науковців визнають ці вміння складовою частиною пізнавальних, узагальнених умінь.

Гностичні уміння науковцями розглядаються як базові по відношенню до інших умінь, тому що пов'язані з опрацюванням інформації [5]. За думкою С.Суворової [6], Є.Овсяннікова [5] вони характеризують готовність суб'єкта до виконання пізнавальної діяльності, інтерпретуються як уміння, пов'язані з усвідомленням, систематизацією, трансформацією одержаної інформації і відносяться до складу пізнавальних.

Близькими за змістом до вищеназваних умінь виступають когнітивні уміння, якими Н.Шолохова називає універсальні вміння, пов'язані з набуттям

особистістю знань, які є результатом вже здійсненої пізнавальної діяльності [10, с. 55].

У розрізненні гностичних і когнітивних умінь вирішальним для нас стало визначення характеру їх подібності та відмінностей на рівні семантичного аналізу, проведеного Н.Шолоховою [10], яка дійшла висновку, що у гностичних уміннях на перше місце виступає процес пізнання, а знання виступають як результат цього процесу, у когнітивних уміннях головним поняттям виступає процес перетворення інформації у знання, а другорядним – процес пошуку інформації.

Таким чином, якщо самоосвіту розглядати у широкому сенсі як процес самостійного пізнання, то самоосвітніми можна вважати пізнавальні уміння, що поєднують гностичні уміння, як такі, що характеризують процес здобування інформації, та когнітивні уміння, які характеризують процес перетворення інформації у знання.

Інформаційний підхід до визначення змісту поняття УНСД може бути реалізований за умов урахування результатів аналізу змісту поняття «інформаційна грамотність» або «інформаційна культура» [1; 10].

Критерії інформаційної культури можна сформулювати відповідно до етапів роботи з інформацією, виходячи з необхідних умінь і висунутих вимог до кожного з них. Людина здійснює пошук, прийом (сприйняття), обробку, переробку, зберігання та передачу інформації. У сучасному суспільстві при збільшенні обсягів інформації та швидкості її потоків особливо актуальними стають *уміння, пов'язані зі сприйняттям, обробкою і переробкою інформації*. У сприйнятті та первинній обробці інформації важливу роль відіграє цільова установка. Розуміння забезпечується через встановлення контексту, в якому інформація існує, і визначення ключових слів, які несуть найбільш важливу інформацію, що передають основну думку. Тут спостерігається прагнення до мінімізації, тобто згортання інформації, суть якої і полягає в знанні, розумінні і вмінні знаходити ключові терміни і будувати з їх допомогою короткі повідомлення (реферати, анотації, резюме - вторинні джерела інформації), що фіксують основні положення тієї чи іншої роботи. На етапі переробки інформації відбувається її систематизація та класифікація, тобто упорядкування інформації для зручності її відтворення і подальшого використання. Аналіз процесів, що відбуваються на кожному етапі роботи з інформацією, показує, якими видами діяльності повинні оволодіти студенти, щоб в результаті можна було говорити про їх інформаційну культуру.

Під поняттям «інформаційна грамотність» [1; 10] розуміють уміння: визначати можливі джерела інформації та стратегію їх пошуку, аналізувати отриману інформацію, використовуючи різного роду схеми, таблиці та ін. для фіксації результатів; оцінювати інформацію з точки зору її достовірності, точності, достатності для вирішення проблеми; відчувати потребу в додатковій інформації та отримувати її; використовувати результати процесів

пошуку, отримання, аналізу й оцінки інформації для прийняття рішень; створювати нові інформаційні моделі об'єктів і процесів, у тому числі з використання схем, таблиць тощо; збагачувати власний банк знань за рахунок особистісно значущої інформації, необхідної для діяльності в різних галузях; використовувати сучасні технології під час роботи з інформацією; працювати з інформацією індивідуально і в групі. Її структура охоплює вміння й навички роботи з текстом; уміння й навички користування книгою й бібліотекою; знання й уміння використання особливостей засобів медіаосвіти (ЗМО); уміння використання нових інформаційних технологій під час пошуку, передачі та організації інформації.

Охарактеризована позиція дозволяє уміння отримувати і обробляти інформацію розуміти як складову частину самоосвітніх умінь, а саме розуміти їх як інформаційні вміння.

Перехід професійної школи на нові показники результативності навчального процесу (компетентності) загострив проблему їх формування. Для нас це означало необхідність виявлення зв'язків між компетентностями і самоосвітніми уміннями та з'ясування відмінностей між традиційними показниками якості фізичної освіти (ЗУН) та компетентностями. Вивчення літератури з даного питання дозволило встановити, що науковцями досить широко вживаються терміни «компетентність» та «компетенція». Ми дотримувалися їх визначень, запропонованих А.Хуторським [8]. Під *компетенцією* ми розуміємо сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які є заданими до відповідного кола предметів і процесів та необхідними для якісної продуктивної дії по відношенню до них. *Компетентність* – це володіння людиною відповідною компетенцією, що містить її особистісне ставлення до предмета діяльності. Тобто, компетенцію слід розуміти як задану вимогу, норму освітньої підготовки студента, а компетентність — як його реально сформовані особистісні якості та мінімальний досвід діяльності.

Компетентність є більш складним утворенням у порівнянні з іншими результатами освіти: на відміну від навички є усвідомленою (передбачає етап визначення мети); на відміну від уміння є здатною до перенесення (пов'язана з цілим класом предметів впливу); на відміну від знання існує у формі діяльності, удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями [8].

Упровадження *компетентного підходу* до формування системи УНСД передбачає її розгляд у складі самоосвітньої компетентності, що визначається як одна з ключових компетентностей, якими повинна оволодіти учнівська молодь. В українських офіційних освітянських документах [3] саморозвиток і самоосвіта віднесені до ключових компетентностей і характеризуються як потреба і готовність постійно навчатися впродовж усього життя.

У нашому дослідженні ми розглядаємо самоосвітню компетентність як інтегрований результат індивідуальної навчальної діяльності студентів у вигляді готовності до СД, який формується на основі оволодіння студентами *мотиваційним, змістовим, процесуальним компонентами*, рівень сформованості яких виявляється в процесі *рефлексивного оцінювання* діяльності.

Висновки. Враховуючи вище сказане, ми дійшли висновку, що УНСД можна охарактеризувати з позицій всіх зазначених категорій розглянутих умінь: можливість використання самоосвітніх умінь для вивчення всіх навчальних дисциплін дозволяє їх віднести до загальних навчальних умінь; їхня властивість до широкого перенесення, міжпредметний характер надають їм характеру узагальненості; за характером виконуваної діяльності вони є пізнавальними вміннями. Гностичні та когнітивні вміння є їх складовими і відображають індивідуально-пізнавальну сутність процесу самонавчання. Обов'язковими компонентами самоосвітніх умінь, окрім перерахованих вище, є інтелектуальні, інформаційні, організаційні та рефлексивні вміння.

Узагальнюючи результати аналізу літератури з проблеми формування самоосвітніх умінь, зазначимо, що:

- УНСД мають узагальнений характер і повинні забезпечувати процес самостійного набуття знань;
- УНСД пов'язані зі сприйманням, розумінням, переробкою, кодуванням, запам'ятовуванням, відтворенням інформації;
- СД відповідно до компетентнісного підходу повинна мати компонентний склад, який відображає структуру цього виду діяльності; і включає мотиваційний, процесуальний, змістовий компоненти, специфіка яких пов'язана з тим, що об'єктом діяльності виступає інформація, представлена в різних системах кодування та на різних носіях, у тому числі й за допомогою медіазасобів;
- перетворення інформації як об'єктивної категорії у знання як суб'єктивну категорію неможливе без сформованих організаційних, інформаційних, інтелектуальних та рефлексивних умінь. Кожна група зазначених умінь реалізує свої функції у СД:
  - *організаційні* вміння й навички забезпечують планування й організацію власної навчальної діяльності студентів;
  - *інформаційні* вміння й навички забезпечують студентам знаходження, переробку й використання інформації для розв'язання навчальних завдань;
  - *інтелектуальні* вміння й навички забезпечують чітку структуру змісту процесу постановки й розв'язання навчальних завдань;

- *рефлексивні* вміння і навички забезпечують усвідомлення процесу набуття знань, контроль, регулювання й аналіз власної навчальної діяльності студентів.

Література

1. Горячев А. Формирование информационной грамотности / А. Горячев // Відкритий урок. – 2003. – №17–18. – С. 38–39.
2. Гуляєва Т.О. Формування умінь і навичок самоосвітньої діяльності студентів технічних коледжів у процесі вивчення фізики : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Гуляєва Тетяна Олексіївна. – Київ, 2010. – 265 с.
3. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Фізика та астрономія в школі. – 2008. – №4. – С. 12-15.
4. Кулько В.А. Формирование у учащихся умений учиться: пособие [для учителей] / В.А. Кулько., Т.Д. Цехмистрова. – М. : Просвещение, 1983. – 80 с.
5. Овсянников Е.Ю. Формирование гностических умений в условиях компьютеризации дидактического процесса : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Овсянников Евгений Юрьевич. – Глазов, 2001. – 179 с.
6. Суворова С.Л. Формирование гностических умений у студентов в процессе профессионально-педагогической деятельности : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд пед. наук : спец. 13.00.08. “Теория и методика профессионального образования”/ С.Л. Суворова. – Челябинск, 1999. – 24 с.
7. Усова А.В. Формирование у учащихся учебных умений / А.В. Усова, А.А. Бобров. – М. : Знание, 1987. – 80с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. : Педагогика и психология. – №7).
8. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58–64.
9. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 209 с.
10. Шолохова Н.С. Формування когнітивних умінь учнів 7-8 класів під час вивчення фізики за інтерактивними технологіями : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Шолохова Наталя Сергіївна. – К., 2006. – 247 с.